

Валентина Бонджолова

Великотърновски университет „Св. св. Кирил и Методий“

ОКАЗИОНАЛИЗМИТЕ И ТЯХНОТО ЛЕКСИКОГРАФСКО ОТРАЗЯВАНЕ

Abstract: The dynamic ongoing process of word-coinage in the media and commercials poses the question about the need for lexicographical registration of the newly-coined occasionalisms. Such a lexicographical product would have an open nature and would inevitably be condemned to incompleteness due to the specific character of the units themselves. However, the compilation of such a dictionary will allow a more systematic observation of the word-coinage processes in different periods of this group of neologisms and will make it possible for the most typical tendencies to stand out. Subject to analysis are the issues related to the lexical choice, the principles for compiling the dictionary as well as the structure of the dictionary article.

Keywords: occasionalism, lexicography, neology, neography, dictionary

Можем да кажем, че днес създаването на различни окказионализми като част от езиковата игра се е превърнало в съществен белег на съвременните медии и реклама. Заради силния им стилистичен ефект върху реципиента, резултат от наблюдавания контраст между стандартни и нестандартни изразни средства, окказионализмите се превръщат в предпочитано, оригинално и сравнително лесно създавано средство за изразяване на оценка. Тези качества определят използването им също в разговорната реч в различните ѝ реализации, включително във форуми.

Под окказионализъм разбирам *всяка нова дума, създадена за нуждите на конкретен текст, която е резултат от преднамерена лексикална, семантична или графична проява на словотворчество или от трансформация на наличния лексикален състав с експресивна функция* (Бонджолова 2007: 15). Окказионализмите в медийното пространство се отличават с изключително разнообразие в семантично и структурно отношение. В лексикален, семантичен, словообразователен и стилистичен план окказионалните единици са сравнително добре представени в различни научни публикации. По-специфично обаче е положението с лексикографското им отразяване.

В концепциите за съставяне на речници, особено на новите думи, обикновено се отбелязва, че не трябва да се включват окказионализми, а само неологизми. Този въпрос е поставен още през 1957 г. от Н. Фелдман, която подчертава, че „лексикографите трябва строго да отделят окказионализмите от новите думи и първите да не включват в речниците“ (Фелдман 1957: 72). Но едновременно с това тя поставя като задача и съставянето на речник на окказионализмите на руските писатели (освен издаването на ежегодни речници бюлетини на неологизмите).

Отделни окказионализми (професионални, жаргонни, разговорни, терминологични и др.) попадат в речниците поради номинативната функция, която

е определяща при създаването и използването им, понякога еднократно или неколkokратно – да назоват нови предмети, явления, качества. Неустановяването на реалитета води до преустановяване на употребата и на думата, която ги назовава, срв. например регистрираната в Бонджолова 2003 единица *паякоуловител* ‘приспособление с дълга дръжка и четка, която се управлява с бутон, за улавяне на паяци и други насекоми’. Включването на оказионализми в речниците се маркира като грешка на авторите, макар че границата между оказионализми и неологизми е твърде размыта и често дума, възникнала като оказионализъм, получава гражданственост и става общоупотребима, при това е възможно между първоначалното ѝ регистриране и активизирането на употребата ѝ да съществува времеви отрязък с различна продължителност. В този случай при относителните неологизми също е интересно дали не става въпрос за нов словообразователен процес, който не е свързан с предходната регистрация на единицата, създадена за нуждите на конкретен текст, т.е. първата употреба остава с оказионален характер, а последващата узуализация не е в пряка връзка с регистрираното първо използване.

Ако мястото на оказионализмите не е в речниците на новите думи, то би трябвало за тях да се създадат отделни диференциални речници, в които да се представят само те. Затова първият въпрос, на който трябва да обърнем внимание, е необходим ли е наистина такъв речник. За мене отговорът е категоричен – да, защото в противен случай тези думи, създадени, за да отговорят на конкретните нужди на съответния текст, ще бъдат забравени. А те са носители на ценна лингвистична информация най-вече за словообразователните възможности и предпочитания на българския език в отделните етапи от развитието му, но също така и за отношението към реалиите, които са назовани от мотивиращите основи. Оказионализмите са ярка демонстрация на езиковите възможности. Така че като специфични речеви единици имат право на лексикографска регистрация.

Представянето им в речник ще даде възможност за по-системни научни наблюдения върху тях, както и за съпоставка на словотворческите тенденции в различни периоди. Освен това ще позволи да се види многократната реализация на един и същи оказионализъм в различни текстове, включително при нови реализации в бъдеще, което пък ще позволи по-детайлни наблюдения върху езиковата ситуация, която ги поражда, и върху контекста, в който се реализират. Тази повторяемост не променя характера им на оказионализми, защото те във всеки отделен случай са мотивирани от нуждите на отделния текст и са създадени за него. Така например в коментари от форуми неколkokратно регистрираме глагол **мутрирам** (резултат от контаминирането на **мутра** и **мутирам**), както и сегашно деятелно причастие от него **мутриращ** и отглаголно съществително **мутриране**: *Че и западните фирми, стъпят ли на „изток от рая“, и започват да мутират (мутрират)* (vesti.bg; 21.06.2010); *Комуноидите и техните дечиня не променят, а мутират и по-скоро мутират „системата“!* (vesti.bg, 5.06.2014); *Комунистите не*

трябваше ли да си отидат от властта преди 25 години, а не да се „реформират“ и генно **мутрират**? (БНТ, 25.05.2015); *От мутриращ, към мутиращ* (Сега, 24.07.2007, форум към статия, озаглавена „Ердоган – триумфът на един мутиращ ислямист“); *Моделът на мафиотската икономика е всъщност мутриране на модела, изграден след 1946 г.* (Сега, 16.08.2009, форум към статия „Сергей, обади се!“). От приведените примери е очевидно, че за всеки текст okazjiоналната единица е създадена поотделно, индивидуално, на фона на употребения глагол **мутирам** и негови форми или в типична за него съчетаемост.

Въпросът за самостоятелни речници на okazjiонализмите вече е поставян и обсъждан в лексикографията по различни причини. По-подробен преглед на публикациите по темата прави М. А. Пахомова (Пахомова 2013). В. Девкин подчертава, че е необходима инвентаризация и интерпретация също на анонимните (не авторските и поетичните) okazjiонализми, поради което съставянето на подобен речник той определя като „назряла, оправдана и перспективна“ задача (Девкин 1998: 67). Според Т. В. Попова речниците на okazjiонализмите образуват отделен тип неологични речници, които тя нарича аспекти речници на неологизмите, а по-нататъшната им подялба и класификация е според характера на описваните новообразувания – авторски (художествени), детски, научни, публицистични (Попова 2012, цит. по Захарова 2012). Според О. С. Захарова е напълно възможно да се съставят речници на okazjiонализмите както в разговорната реч за определен период, така и на okazjiонализмите в съвременните средства за масова информация (Захарова 2012: 121). В руската лексикография са факт някои такива речници – на детските okazjiонализми, както и на okazjiонализмите в творчеството на отделен автор (за съжаление не съм работила с нито един от тези речници, но трябва да отбележим например Валавин 2010, Перцова 1995, Харченко 2005).

Вторият важен въпрос е как трябва да изглежда този речник, какви да са неговите параметри. Според В. Девкин възможностите за структуриране на речник на okazjiонализмите могат да се сведат до пет типа: 1) азбучен, в който по установения и при другите неологични речници модел се подреждат ексцерпираните единици; 2) ономасиологичен речник – със словник от общоупотребими думи с квазисинонимни съответствия; 3) речник, в словника на който okazjiонализмите са групирани по начин на образуване, което според него позволява различни варианти на систематизация – по словообразуване (начини и средства), семантична модификация, етимологично преобразуване (ремотивация, неомотивация), звукоподражание, придаване на особен смисъл на грешката (например при особености на индивидуалната реч, които се имитират: *пиуе със зеуе*), деструкция на фразеологизми; 4) социолектно разпределение на okazjiонализмите (има се предвид съответно среда на възникване и употреба) – споменати са детски, младежки, политически и икономически, бюрократични, научно-технически, от областта на изкуството, углавни, тяснопрофесионални, по интереси; 5) идеографически – за обозначаване на лица, названия на артефакти, действия, състояния, качества и свойства, отно-

шения, пространство и време (Девкин 1998: 68). Отделните типове статии са илюстрирани в цитираното изследване. Приемането на някой от тези типове като основен ще определи и структурата на речниковата статия и особено-стите, отбелязани в нея. Според мене посоченият четвърти тип трябва да се използва като принцип за прилагане на диференциален подход при подбора на единиците и речникът да е само на някоя от групите, в конкретния случай на оказионализми от сферата на медиите (и рекламата). Теоретичните изследвания по темата, известни към момента, позволяват да се съставят речници за оказионализмите в езика на отделен творец, както и в детската реч. В речника оказионализмите да са азбучно подредени, а при наличие на квазисинонимни отношения общоупотребимата единица да се отбелязва като компонент на речниковата статия, в която освен това да присъства информация за словообразователните процеси, които се наблюдават, тъй като оказионализмите са винаги резултат на словообразуване. Като допълнителни показатели към речника могат да се включат справки за мотивиращите думи, включително собствени имена, фразеологизми и абривиатури, както и словообразователни гнезда.

Важен е също въпросът за събиране и подбор на лексикографския материал, който да се включи в речника. В хронологичен план ексцерпцията трябва да обхване периода от 1990 година насам. Източниците за извличане на оказионалните единици са няколко. На първо място това са архивите на българските печатни издания, които могат да се обработват ръчно, като се прилагат традиционните методи за събиране на материал. Разбира се, този процес е изключително трудоемък и ще отнеме твърде много време, тъй като се основава на ефекта на лингвистичната находка на фона на факта, че оказионализмите нямат толкова висока честота на употреба. Затова като втора възможност виждам вече наличните изследвания върху оказионализмите, в които има богат илюстративен материал именно от медиите и рекламата, който може да се извлече. Важна роля в този процес може да играе още електронният корпус, използван при създаване на неологичните речници. Според описаната от Д. Благоева технология в етапа на ръчната обработка на генерирания в предходния етап на електронна обработка индекс с кандидати за неологизми се елиминират единиците, които нямат неологичен характер, и се създава „разширен списък с неологични единици, включващ същински неологизми, различни типове оказионализми, авторски новообразувания и пр.“ (Благоева 2008). Тези оказионализми от списъка биха могли да се включат в съответния речник на оказионализмите.

За да бъде все пак представителен, корпусът за подбор трябва да включва основните централни български печатни издания, но е желателно също така да се използват регионални и местни издания. В тях като основен канал за разпространение на рекламата могат да се регистрират и оказионалните прояви в рекламните текстове.

Интересен е въпросът за заглавната дума в отделните речникови статии. Според съществуващата практика би трябвало да се регистрира формата,

наблюдавана в източника. В много случаи обаче лесно могат да се възстановят основните форми за съответните словотворчески реализации, например от рекламния текст *Засуни глада!* („Magi“) извличаме основна форма на глагола *засуня* (св. в.). В този случай трябва да се възприеме отбелязване със специален знак за, така да се каже, реконструирания характер на основната форма, например звезда след нея или друг предшестваш я символ. Ако речникът си постави за цел да регистрира и оказионалните форми при книжовни единици, тогава именно тази нестандартна форма трябва да заеме мястото на заглавна дума.

В статията трябва да се включат също регистрираните варианти, напр. *ОХИлесовата пета на Европа//ОХИлесовата пета на Европа* (Тема, бр. 28, 2015; от гр. *οχι* ‘не’). Всъщност примери като последния поставят още един важен въпрос: как да се отразяват в речника изключително разнообразните по начин на създаване според използваните средства графични оказионализми, при които понякога само цветовият контраст между графемите в състава на думата или подмяната на графема с друг знак води до различно нейно интерпретиране. Възприемането на следното изречение, написано по два начина, се различава съществено: „Днес жените си търсят симпатични и елегантни мъже“ и „Днес жените си търсят \$импатични и €легантни мъже“. Замяната на началните графемите **С** и **Е** съответно с означенията за долар и евро добавя нови значения към стандартната семантична структура на текста. Затова изглежда по-подходящо в началото на речниковата статия да присъства словообразователната справка, която в много от случаите ще е и насока към лексикографската дефиниция (ако я има). Така например публикация в сп. „Тема“ (бр. 7, 2012; за сдружението „Велика България“) е озаглавена *рООДолюбие*. Във формален план промяната в звуковия състав е свързана с добавяне на още една гласна **О**, в графичен – с подчертаване чрез изписване с главни букви на псевдокомпонент **ООД**. В словообразователен план можем да говорим за субститутивно словообразуване, при което частта „од“ е заменена с абревиатурата **ООД**. Така особеното обединяване на *родолюбие* с **ООД** става словообразователен фон, върху който се възприема значението на това новообразуване като ‘продажно сдружаване на политически субекти’, като ‘търговия с родолюбието’.

В този смисъл речникът на оказионализмите трябва да е, така да се каже, повече словообразователен, а по-малко тълкувателен. Причината е, че тези единици са винаги производни, като доминираща е ролята на словообразуването на фона на някоя друга дума, възприемана като шаблон. Всяка лексикографска дефиниция на значението им в редица случаи би стеснила ефекта, постиган при тяхното контекстово възприемане, и би ограничила асоциативните връзки, които възникват при този прочит. Освен това при оказионализмите, създавани по традиционни словообразователни начини, тълкуването би могло да присъства като типово, по установените вече лексикографски принципи. Но при тези от тях, които са резултат на неузوالно словообразуване, както и на различни графични ефекти (подмяна на графемите или части

от думата с друго изображение), такова тълкуване е всъщност невъзможно и би довело до прекалено опростяване на семантичната структура. По тези причини е необходимо в специална бележка да се посочат непосредствено съставлящите на съответната дума и словообразователният начин.

Илюстративният материал има ключова роля, защото показва в какви условия и за какъв контекст е създадена съответната единица, а също така спомага по-детайлно да се възприеме значението на тази единица. Контекстът е тясно свързан както със създаването, така и с възприемането на оказионализмите и тяхното значение. Именно за този конкретен контекст те са ценни като речевии реализации, отразяващи съответните номинативни, експресивни и оценъчни нагласи на говорещия. Затова често в съседство са налични данни за думите, които са асоциативен фон за разбирането им. Много от оказионализмите в медиите и рекламата произтичат от текста като цяло и се използват в неговите силни части, предимно в заглавния комплекс или на корицата (първа страница). В този случай към илюстративния материал трябва да се добави бележка за начина, по който единицата е употребена. Ако е извършена някаква нормализация при посочване на заглавната дума в речниковата статия, то илюстративният материал ще покаже какви форми всъщност са регистрирани.

Ако един и същ във формален план оказионализъм е резултат на различни словотворчески процеси и е създаден в различни ситуации, то илюстративният материал ще се разпреди според значението, с което е употребен всеки от омонимите.

Важен компонент на речниковата статия в този речник е стилистичната бележка, която посочва проявената емоционалност и оценъчност, особено при използването на обценна и инвективна лексика като мотивираща основа. При нужда трябва да се представя и екстралингвистична информация за факта, породил съответната единица, т.е. да има историческа справка за възникването му.

Отделна част от речника (или приложение с гнездови принцип на построяване) трябва да се отдели за оказионалните фразеологизми, които са резултат от трансформиране на съществуващи фразеологизми.

Ето как евентуално биха изглеждали конкретни речникови статии:

антипатизант* м. > симпатизант + анти- (субститутивно словообразуване). Противник, враг; противоп. *симпатизант*. *Става въпрос за шествието на гейовете, лесбийките и техните симпатизанти. Заради техните антипатизанти обаче кметът ББ промени мястото на срещата и манифестацията ще бъде в Южния парк.* (Сега, 28.06.08)

джинтуиция ж. Рекл. > джин + интуиция (междусловно налагане). *Следвай своята джинутиция.* (джин „6 sense“)

коткоизследовател* м. > котка + изследовател (композиционно словообразуване). Изследовател на котки. *Стивън О'Байън и екипът му от коткоизследователи работят в Националния институт по ракови заболявания в щатския град Фредерик.* (Капитал, бр. 2, 2006)

Както се вижда, идеята за речник на окказионализмите (в частност на окказионализмите в медиите и рекламата) нито е моя, нито е нова. Но си струва да се работи за реализирането ѝ като принос към модерната българска лексикография, тъй като медиите и рекламата в последните 20 години създават много голям брой такива единици, които са носители не само на лингвистична информация за словообразователните тенденции и предпочитания, но и на данни за изразяването на различни оценки за явленията, събитията, личностите. С помощта на речника тази ценна информация ще бъде съхранена и ще стане основа на по-нататъшни изследвания в теоретичен план на окказионализмите като важна част от неологизационните процеси в езика, а от друга страна, ще е база за наблюдаване на процесите на узуализация на отделни единици, макар и по-рядка. Разбира се, тази концепция трябва да се обсъди и усъвършенства, като се решат някои от основните проблеми при създаване на този диференциален речник. Струва ми се, че необходимостта от такъв речник е вече научно осъзната и многобройните изследвания по темата са много добра основа за пристъпване към лексикографска обработка.

ЛИТЕРАТУРА

- Благоева 2008:** Благоева, Д. Съвременни подходи в българската неогрфия (проблеми и перспективи). – *Български език*, 2008, № 1, с. 5 – 14.
- Бонджолова 2003:** Бонджолова, В. *Неологичен речник (за периода 1998 – 2003)*. Велико Търново: GABEROFF, 2003.
- Бонджолова 2007:** Бонджолова, В. *(Не)съществуващи думи: окказионалното словотворчество*. Велико Търново: УИ „Св. св. Кирил и Методий“, 2007.
- Валавин 2010:** Валавин, В. Н. *Словотворчество Маяковского. Опыт словаря окказионализмов*. Москва: Азбуковник, 2010.
- Девкин 1998:** Девкин, В. Д. Лексикографический аспект окказионализмов. – В: *Лексика и лексикография*. Вып. 9. Москва, 1998, с. 57 – 79.
- Захарова 2012:** Захарова, О. С. К проблеме лексикографического описания окказиональных единиц современного русского языка. – *Ученые записки Таврического национального университета им. В. И. Вернадского. Серия „Филология. Социальные коммуникации“*. Т. 25 (64), № 1. Часть № 2. 2012, с. 117 – 122.
- Пахомова 2013:** Пахомова, М. А. Окказиональные слова и словари окказионализмов. – *Вестник Московского государственного гуманитарного университета им. М. А. Шолохова. Филологические науки*, 2013, № 3, с. 79 – 87.
- Перцова 1995:** Перцова, Н. Н. *Словарь неологизмов Велимира Хлебникова. Wiener Slawistischer Almanach. Sonderband 40*. Вена – Москва, 1995.
- Попова и др. 2005:** Попова, Т. В., Рацибурская, Л. В., Гуцунава, Д. В. *Неология и неогрфия современного русского языка*. Москва: Флинта – Наука, 2005.
- Фелдман 1957:** Фельдман, Н. Н. Окказиональные слова и лексикография. – *Вопросы языкознания*, 1957, № 4, с. 64 – 73.
- Харченко 2005:** Харченко, В. К. *Словарь современного детского языка*. Москва: Астрель, 2005.